

YIKIMIN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Neoliberal Yaratici Yikim Sureçleri ve Kentsel Mücadele: Fener-Balat Örneği

Cansu Bıçakcı, Evren Aysev

MAKALENİN ADI **Neoliberal Yaratici Yikim Sureçleri ve Kentsel Mücadele: Fener Balat Örneği**
Neoliberal Creative Destruction Processes and Urban Resistance: The Case of Fener Balat

MAKALENİN TÜRÜ **Araştırma Makalesi**

MAKALENİN KODU **EgeMim, 2024-1 (121), 80-87**

MAKALENİN YAZARI **Cansu Bıçakcı, Y.Mimar**

Evren Aysev, Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

MAKALENİN GÖNDERİM TARİHİ **04.09.2023**

MAKALENİN KABUL TARİHİ **08.12.2023**

YAZAR İLETİŞİM BİLGİSİ **cansubicakci@gmail.com;**

evren.aysev@bilgi.edu.tr

ORCID **0000-0002-9800-6114;**

0000-0001-6735-9235

ÖZ Neoliberalizm, sosyal dünyayı ve gündelik yaşamı yeniden biçimlendirirken oluşan toplumsal ve kentsel boşlukları yaratıcı yıkım yoluyla doldurmayı amaçlar. 2000'lerin Türkiye'sinde benimsenen neoliberal kentleşme politikaları rant odaklı yaratıcı yıkım süreçlerinin artmasına neden olmuştur. Kentsel dönüşüm projeleriyle sürekli olarak yıkılarak yeniden üretilen kent mekânında, mücadele ve müdahale tarafları olarak iki farklı özne grubunun hedeflerinin ve mekânı algılaya biçimlerinin değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Bu makalede 2000'li yılların İstanbul'unda yaratıcı yıkım odaklı kentsel dönüşüm süreçlerindeki kentsel muhalefet; mücadele taraflarının ortak irade sağlayarak ortaya koydukları direnişin başarısıyla öne çıkan Fener – Balat Kentsel Yenileme Projesi üzerinden tartışılmaktadır. Potansiyel kentsel dönüşüm süreçlerinde oluşabilecek hak mağduriyetleri için değerli bir deneyim alanı üreten bu mücadeleye rağmen ortaya çıkan yaratıcı yıkımın fiziksel mekân ve gündelik yaşam örüntülerindeki dönüştürücü gücü, mutenalaştırma dinamikleri üzerinden tartışılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER Neoliberalizm, İstanbul, Kentsel Dönüşüm, Yaratıcı Yıkım, Fener – Balat.

1 Giriş*

Toplumsal çakışma ve karşılaşmaların mekânı olan kent sürekli bir yaratım-yıkım döngüsündedir (Lefebvre, 2018, s.99). 2000'lerin İstanbul'unda Sulukule, Tarlabası, Tozkoparan gibi kentin tarihi ve merkezi konut alanlarında ve Ayazma – Tepeüstü, Gaziosmanpaşa gibi gecekondu bölgelerinde gündeme gelen çok sayıda kentsel dönüşüm projesi, yaratıcı yıkım süreçleri sonucunda mahallelerin fiziksel ve sosyal dokusunun tamamen dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. İstanbul'un en önemli tarihi merkezlerinden biri ve üç farklı dönüşüm sürecinin ardışık kurgulandığı Fener – Balat bölgesi ise uygulanması planlanan Kentsel Yenileme Projesi'ne karşı mahallelinin direnişi sonucunda bölgenin yıkımdan kurtulması nedeniyle farklı bir zeminde değerlendirilmelidir. Metinde Fener – Balat Kentsel Yenileme Proje sürecinin hangi dinamiklerle biçimlendiği, diğer süreçlerden nasıl ayrıştığı ve sonuçların nasıl farklılaştığı tartışılmaktadır. Kentsel dönüşüm süreçlerinde oluşabilecek hak mağduriyetleri için değerli bir deneyim alanı üreten bu mücadeleye rağmen ortaya çıkan yaratıcı yıkımın fiziksel mekân ve gündelik yaşam örüntülerindeki dönüştürücü gücü, mutenalaştırma dinamikleri üzerinden değerlendirilmektedir.

“Yaratıcı yıkım” kavramı ilk olarak ekonomist Joseph Alois Schumpeter tarafından, Karl Marx'ın çalışmalarından ilhamla 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya atılmıştır (Schumpeter, 1942). Schumpeter'e göre yaratıcı yıkım

fırtınası, eski ekonomik yapıları içeriden dönüştürüp yıkarak yeni yapılara yer açan endüstriyel değişimlerdir. Marksist ekonomik teoride kavram, kapitalist süreçler içinde sermayenin birikim ve yok oluş süreçlerini tarifleyen bir çerçevede kullanılır. Harvey ise yaratıcı yıkım kavramını neoliberalizmin düşünsel, sosyal, politik ve ekonomik pratiklerimizdeki hegemonyasını tariflemek için kullanır (2007). Harvey'e göre neoliberal yaratıcı yıkım süreçleri servetin yoksullardan zenginlere transferini sağlarken, eşitlikçi bölüşümü sağlayacak kurum ve anlatıların da dağılmasına neden olur. Krizlerine çoğu zaman mekânsal çözümler arayan ve coğrafi düzenlemelerle etki alanını genişleten neoliberal proje, nitelik ve nicelik olarak sürekli yeniden ürettiği kentsel mekânda yaratıcı yıkım dinamikleriyle etki alanını genişletir (Harvey, 2020).

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kentsel mekânın neoliberal kent yönetimleri tarafından aralıksız yaratıcı yıkım ve yeniden üretim süreçlerine tâbi tutulması, mekânın yalnızca fiziksel değil sosyal ve toplumsal olarak da yeniden biçimlenmesine neden olur. Neoliberalizm sosyal dünyayı ve gündelik yaşamı yeniden biçimlendirirken, oluşan toplumsal ve kentsel boşlukları yine kendisi doldurmayı amaçlar (Bourdieu 1998 ve Piven, 1995, aktaran Peck ve Tickell, 2002, s.382).

“Neoliberal alan açma” ve “alan doldurma” stratejilerinin “kritik düğüm ve gerilim noktası” olan kentler, iktidarın mekânsal pekiştirilme sahaları olurken, kentsel dönüşüm projeleri

SAĞ ÜSTTE Fener – Balat Kentsel Yenileme Proje künyesi (Aysev, 2013, s.97; megaprojeler.com; Bal, 2011, s.306; aktaran Bıçakcı, 2023) (Tablo 1).

yaratıcı yıkım için meşrulaştırma zemini yaratmaktadır (Theodore, Peck ve Brenner, 2012, s.30; Harvey, 2015, s.39; Harvey, 2019). Her bölgede kendine özgü dinamik ve sorunlara sahip kentsel dönüşüm projeleri kentsel çelişkileri arttırmakta; kent mekânı sosyoekonomik dönüşümlerin yarattığı çatışmaların ve mücadelelerin alanı haline gelmektedir (Castells, 2020, s.198; Theodore, Peck ve Brenner, 2012, s.30). Kent ve konut hakkı taleplerinin gündeme geldiği dönüşüm projeleri bölgede yaşayanlar için tehditler ve fırsatlar oluştururken, kentsel muhalefetin biçimlenişinde parçalanma ve birleşme alanları yaratmaktadır (Özdemir, 2022, s.206).

Neoliberalizmin Türkiye kentleri üzerindeki mekânsal baskıları 1980'lerden itibaren ortaya çıkmıştır. Dünyadaki ekonomik ve toplumsal süreçlerle paralel olarak Türkiye kentleşmesi üç dönemde ele alınabilir: 1923-1950 “ulus devletin kentleşmesi”, 1950-1980 emek gücünün kentleşmesi, 1980 sonrası ise “sermayenin kentleşmesi” (Şengül, 2009, s.97-105, aktaran Geniş, 2020, s.17). Farklı kentselliklerin üretildiği bu dönemlerde konut, çeşitli toplumsal sınıflar için farklı biçim, ölçek ve maliyetlerde üretilen bir yatırım nesnesi haline gelmiştir (Altınok, 2022, s.52).

2000'li yılların Türkiye'sinde kent toprağının gayrimenkul piyasalarına aktarılacak üzere metalaştırılması doğrultusunda kanun ve kararnamelerle desteklenen neoliberal kapitalist politikalar dikkat çekmektedir. Özellikle kentsel dönüşüm projeleri için yasal altyapının oluşturulduğu 2005 tarihli, 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Yasa” ile 5393 sayılı “Belediye Kanunu” tarihi kent merkezinde ve gecekondu alanlarındaki müdahalelerin idari ve hukuki olarak önünü açarak, neoliberal sistemin kentsel mekân üzerindeki hegemonyasını pekiştirir (Kuyucu ve Ünsal, 2011, s.90).

2000'li yılların Türkiye'sinde kapitalist kentleşmenin planlı olarak değil sermayenin yeniden üretimine yönelik geliştiği söylenebilir (Penpecioğlu, 2016). Değerli kıyı alanlarının, gecekondu ve kent içi çöküntü bölgelerinin yaratıcı

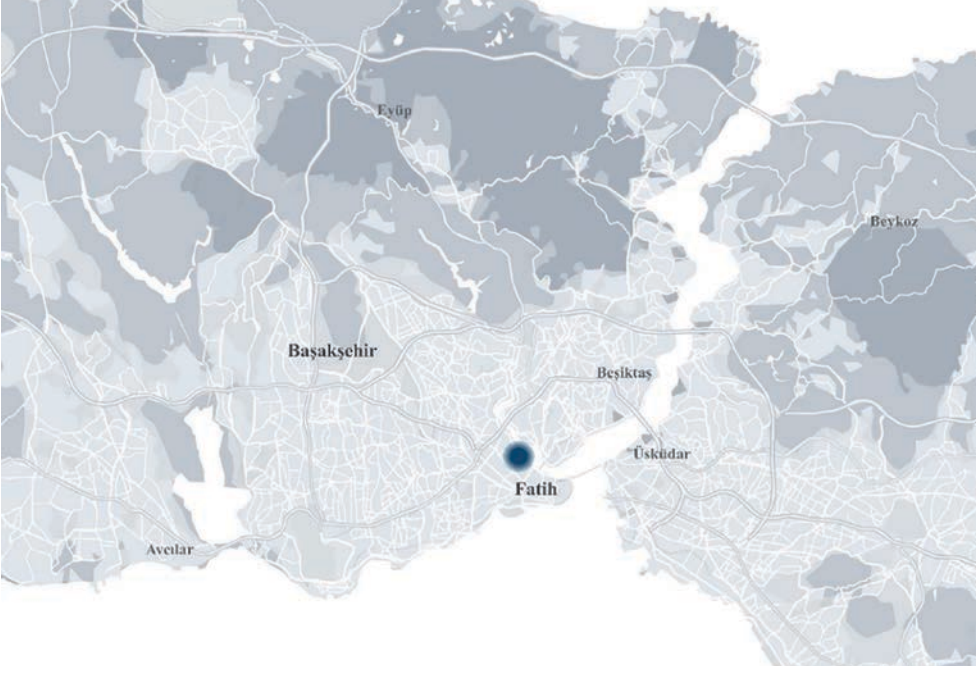
Fener – Balat Kentsel Yenileme Projesi	
Proje Alan Büyüklüğü	279.345 m ² 200.010 Yapı Alanı; 59 Yapı Adası, 909 Parsel, 370 Tescilli Bina
Kamuya Açıklanma Tarihi	Nisan 2006
Alanın Niteliği	Tarihi Kent Merkezi
Proje Hazırlanma Tarihi	20 Nisan 2007-.....
Projenin Onay Tarihi	29 Ocak 2010
Proje Maliyeti	200.000.000 \$
İhale Kapsamı	Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon, Yenileme Avan Projesi, İnşaat
İşveren	Fatih Belediyesi
Yüklenici Firma	GAP İnşaat / Çalık Holding
Danışmanlar	Prof. Dr. Zeynep Kuban, Prof. Dr. Sercan Özgencil Yıldırım, Dr.Sinan Genim, Prof. Dr. Güzin Konuk, Prof. Dr. Murat Güvenç, Prof. Dr. Hülya Turgut, Doç. Dr. Arife Deniz Okaç
Proje Müellifi	Yakup Hazan Mimarlık, Çinici Mimarlık, Sepin Mimarlık, Ütopya Mimarlık, HF Mimarlık, Trafo Mimarlık, Net Mimarlık, S.D. Aslan
Kentsel Dönüşümün Uygulama Aracı	Yenileme Projesi 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Hakkında Kanun

yıkım temelli dönüşüm projeleriyle yatırım alanlarına dönüştürülmesi yerel hükümetler ve yatırımcılar için kâr; mahalle sakinleri için ise mülksüzleştirme ve yerinden edilme anlamına gelmektedir (Lehrer ve Laidley, 2008). Neoliberal sistem, kentleri ve gündelik yaşamları yıkarak yeniden şekillendirirken, kentsel direniş pozisyonları önem kazanmaktadır (Mitchell, 2020, s.55). 2000'lerin Türkiye kentlerinde tepeden inme kentsel dönüşüm süreçlerine karşı farklı ölçek ve örgütlenmelerle gelişen muhalefet biçimlerinden bahsedilebilir (Ay, 2019; Özdemir ve Eraydın, 2017).

Türkiye'deki dönüşüm süreçlerinin “yasalar, yetki çatışmaları, kent planları ve davalar aracılığıyla oluşan belirsizlikler” üzerinden biçimlenmesi nedeniyle “dağınık ve kaotik bir politik ekoloji” ortaya koyduğunu belirten Penpecioğlu, Bayırbağ ve Schindler, bu durumu “tamamlanmamış kentsel devrim” olarak niteler (Penpecioğlu, Bayırbağ ve Schindler, 2022, s.193).

Ay ve Penpecioğlu, Türkiye'de bir türlü tamamlanamayan kentsel dönüşüm süreçlerini “dönüşümsüzlük” örnekleri olarak kavramsallaştırırken; bu belirsizliklerin dönüşümün hedefi, zamanlaması, uygulama süreçleri, yasal-yönetsel boyutları, şeffaflık-katılımcılık ilkelerinin tanımlanması konularıyla ilgili olduğunu vurgular (2022, s.13). Projelerdeki belirsizlikler hem mahalleli hem de proje yürütücüleri için bir “bekleme hali ve deneyimi” yaratırken mekânsal adaletsizliklere de neden olmaktadır (Ay ve Penpecioğlu, 2022). Müdahale stratejilerinin değişkenliği, “tamamlanmamış” fiziki yıkımın mutenalaşma-mutenalaştırma pratikleriyle gerçekleşmesini sağlar. Fener – Balat bölgesi bu sürecin izlenebileceği önemli örneklerden biridir.

Araştırmada, projenin mücadelesi tarafından etkin aktörlere açık uçlu sorular yöneltilerek derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Söylem

SOLDA Fener - Balat Semtleri (Bıçakcı, 2023). (Harita 1)

SOL ALTTA Fener Rum Okulu, İstanbul (Bıçakcı, 2023). (Görsel 1)

SAĞ ÜSTTE Fener - Balat Bölgesi'ni kapsayan üç farklı proje alanı (Yazar tarafından oluşturulmuştur). (Harita 2)

SAĞ ALTTA Fener - Balat Yenileme Projesi kapsamında bölge için önerilen projelerden (HF Mimarlık). (Görsel 2)

analizi kullanılan çalışmada müdahale tarafına ulaşılabilmesi nedeniyle araştırma, mücadele tarafının söylemleri üzerine yoğunlaşmakta ve ampirik kısıtlılıklar barındırmaktadır; ancak müdahale tarafının dijital kaynaklardan edinilen söylemleri de araştırmaya eklenmiştir. Görüşmeler, Fener - Balat Kentsel Yenileme Projesi sürecinde kurulan Fener - Balat - Ayvansaray Derneğinin (FEBAYDER) Kurucu Üyesi, Genel Sekreteri ve Basın Sözcüsü Dr. Çiğdem Şahin ve FEBAYDER Kurucu Başkanı Hasan Acar ile gerçekleştirilmiştir (Bıçakcı, 2023). Görüşmeciler bölgede yaşayan, projelendirme süreci öncesini-sonrasını deneyimlemiş ve mücadelede etkin rol oynayan kişilerden seçilmiştir. Metin akışı içinde Fener - Balat Kentsel Yenileme Projesi; Tarihi, Coğrafi ve Kentsel Bağlam, Projelendirme Süreci, Aktörlerin İlişkileri, Kentsel Muhalefet ve Proje Sonucu olmak üzere beş başlıkta tartışılmakta, ardından sonuç bölümünde elde edilen veriler değerlendirilmektedir.

2. Fener - Balat Kentsel Yenileme Projesi

Fener - Balat Kentsel Yenileme Projesi, İstanbul'da kentsel mekânın yıkılarak yeniden düzenlenmesinin amaçlandığı en önemli örneklerden biridir. Sürecin diğer kentsel dönüşüm projelerinden farklılaşmasının en önemli nedeni, dernekleşen bölge sakinlerinin güç birliği ve ortak iradeyle ortaya koydukları direnişin başarısıdır. Mahallelinin dayanışmayla yürüttüğü hak mücadelesi, gelecekteki kentsel dönüşüm projelerine aktarılabilecek değerli bir deneyim üretmiştir.

2.1. Tarihi, Coğrafi ve Kentsel Bağlam

Haliç, İstanbul'un Avrupa yakasında, Beyoğlu ve Tarihi Yarımada'yı birbirinden ayıran bir deniz girintisidir. Bizans ve Osmanlı Dönemi'nden beri liman, sanayi ve rekreasyon işlevleriyle kentin en eski tarihi merkezlerinden biri olan Haliç'in güney kıyısında bulunan Fener ve Balat, çok sayıda tescilli yapı barındıran tarihi dokularıyla UNESCO Dünya Kültür Mirasları listesinde yer alan mahallelerdir. Bölge, tarihi kent

merkezindeki konumu, özel mimari dokusu ve kıyıya yakınlığı sebebiyle yüksek rant potansiyeline sahiptir.

Fener - Balat bölgesi; Haliç Kıyı Düzenleme Projesi (1984-1992), Fener ve Balat Semtleri Rehabilitasyon Programı (1998-2005), Fener - Balat - Ayvansaray Kentsel Yenileme Projesi (2004-2013) olarak ardışık üç projeden etkilenmiştir (Dinler ve Şahin Güçhan, 2016, s.225). Bölge için ilk planlanan Haliç Kıyı Düzenleme Projesi, dönemin Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın küresel kent vizyonu doğrultusunda Haliç kıyılarının boşaltılmasını, dolgu alanlarının yapılmasını ve sanayi alanlarının dönüştürülmesini kapsamaktadır. 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat II Konferansı ise Fener - Balat Rehabilitasyon Programı için zemin hazırlamıştır. Mahalleler UNESCO tarafından kültürel miras öğeleri nedeniyle pilot bölge seçilmiştir. Bu doğrultuda, bölgede halka hizmet ve ranta hizmet olarak değerlendirilebilecek iki farklı dönüşüm süreci başlatılmıştır. Bunlardan ilki Avrupa Birliği destekli Fener - Balat Rehabilitasyon Programı, diğeri ise Fatih Belediyesi tarafından başlatılan Fener - Balat - Ayvansaray Kentsel Yenileme Projesi'dir (Aysev, 2014, s.164).

19. yüzyıl sonlarına kadar azınlıkların yoğunlaştığı Fener - Balat bölgesi, 1950'lerde Türkiye'nin sanayileşme hamlesi ile birlikte Anadolu'dan göç almaya başlar. Göç ile dönüşen coğrafi ve kültürel dokunun altını çizen Acar, mahalle kültürünün, yardımlaşma ve dayanışma ağlarının, kuşaklar boyu birlikte yaşamının getirdiği mekânsal aidiyetin bölgenin kimliğini oluşturduğunu aktarır (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022). Şahin

ise mahalle kültürünün ve geleneksel değerlerin yanı sıra, Fener – Balat’ın denize yakınlığı, tarihi sokak dokusu ve özgün mimarisine de vurgu yaparak bölgenin ekonomik, tarihi, kültürel ve mimari zenginliğinin altını çizer (kişisel görüşme, 17 Nisan 2022).

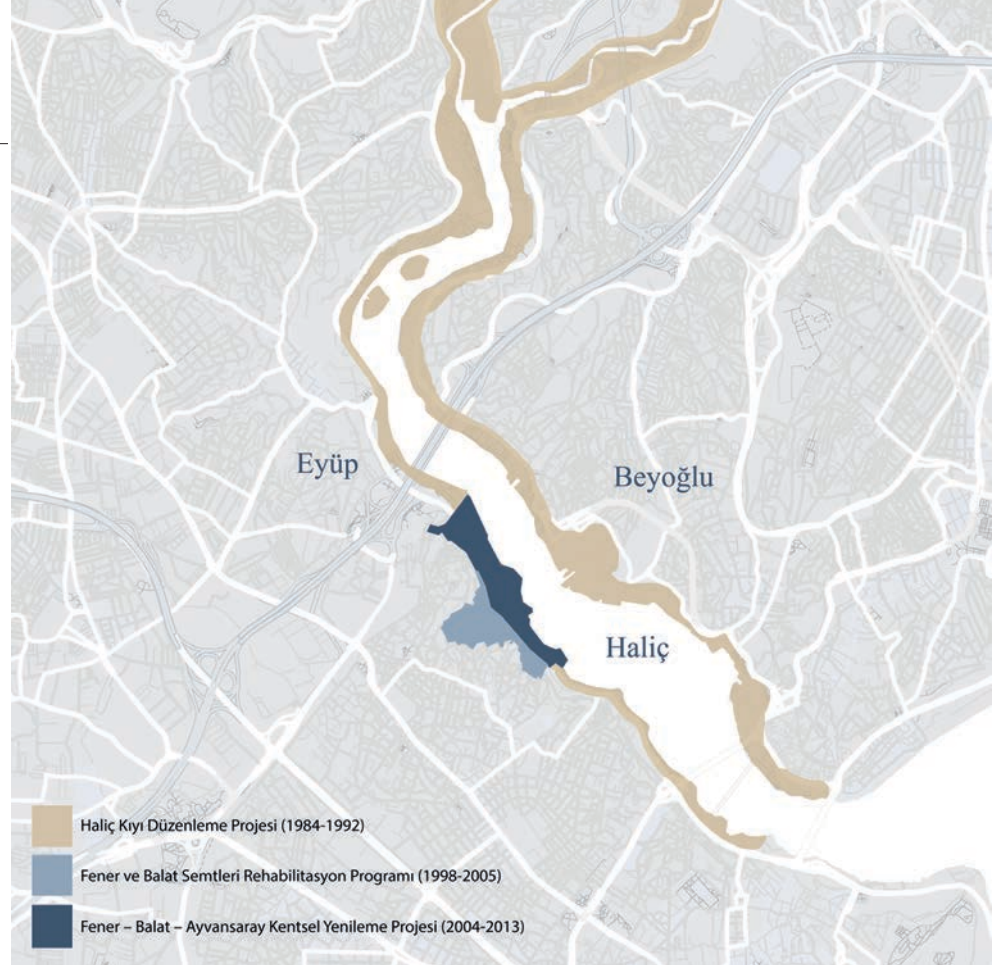
Fener – Balat, İstanbul’un tarihi, coğrafi ve mimari olarak en önemli semtlerinden biri olmasının yanı sıra mahalle kültürü ve yaşamının, dayanışma ağlarının, geleneksel değerlerini ve mekânsal aidiyetin sürdürülebildiği önemli ve özel bir bölgedir. Mahallelinin kentlilik bilinci de bu doğrultuda oluşmaktadır.

2.2. Projelendirme Süreci

Fener – Balat Kentsel Yenileme proje sürecinin şeffaf olmayan süreçlerle yürütüldüğü söylenebilir (Bıçakçı, 2023). İhale süreci şeffaf değildir; proje var olan sosyal ve fiziksel dokuyu koruyarak iyileştirmeyi değil, yıkarak dönüştürmeyi hedeflemektedir. Acar, sürecin muğlaklığını, “2007 senesinde bizim haberimiz olmayan bir ihale yapılmıştı; evimizde uyurken tapulu mülklerimiz için ihale yapılmış; 2009 senesinde Fatih Belediyesinden tebligatların gelmesiyle haberimiz oldu” sözleriyle aktarmaktadır (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022).

Projenin kamuya sunumu ve meşrulaştırılması için sık kullanılan söylemlerden biri, mahallenin çöküntü bölgesi olmasıdır. Projenin mahalleliye sunumu sırasında bölgenin rehabilite edilerek daha yaşanabilir alanlara dönüştürüleceği söylenir. Şahin’in sözleriyle projenin gerekçesi “işlevini yitirmiş tarihi bölgelere yeniden işlev kazandırmak, değer katmak” olsa da fiilen yapılan “5366 sayılı yasaya dayanarak tarihi bölgeleri imara açmak, eski binaları yıkıp daha geniş, lüks, konforlu binalar yaparak kar elde etmek, rantı dönüştürmek”tir (kişisel görüşme, 17 Nisan 2022). Acar da yenileme projesinin yasal dayanağının 5366 sayılı kanun olduğunu belirtir; projenin kamu yararı için koruyarak güzelleştirme söylemiyle sunulmasına rağmen odağın yıkım yoluyla rant elde edilmesi olduğunu savunur (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022).

Kentsel dönüşüm, neo-liberalizmin kentlerdeki yeni yüzü ve ideolojisidir. Aynı zamanda rantı dayalı sermaye

“PROJENİN KAMUYA SUNUMU VE MEŞRULAŞTIRILMASI İÇİN SIK KULLANILAN SÖYLEMLERDEN BİRİ, MAHALLENİN ÇÖKÜNTÜ BÖLGESİ OLMASIDIR. PROJENİN MAHALLELİYE SUNUMU SIRASINDA BÖLGENİN REHABİLİTE EDİLEREK DAHA YAŞANABİLİR ALANLARA DÖNÜŞTÜRÜLECEĞİ SÖYLENİR”

birikim modelinin kentlerdeki uygulama mekanizması olarak kenti dönüştüren, mutenalaştıran, ticarileştiren, metalaştıran ve pazarlayan bir süreçtir

(Ç. Şahin, kişisel görüşme, 17 Nisan 2022). Kentsel dönüşümü eskimiş yapı stoğunun yıkılarak yeniden kullanıma kazandırılması ve deprem dayanımının

sağlanması olarak nitelendiren Acar ise, korunması gereken kültür varlıklarını barındıran Fener – Balat’taki sürecin farklı ele alınması gerektiğini belirtir (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022). Fener – Balat Yenileme Projesi Yöneticisi ve GAP İnşaat Direktörü Nilgün Kıvırcık’a göre kentsel dönüşüm, kentin sanayisizleşme sonucunda boşalan ve ayrışan bölgelerini fiziksel ve sosyal olarak yeniden birleştiren bir perspektifle ele alınmalıdır (Kıvırcık, 2010). Çok fazla yasal boşluk içeren, henüz tam olarak hukuku oluşturulamamış bir alan ve öğrenme süreci olan kentsel dönüşüm süreçlerini, nitelsiz yapı stoğunun dönüşümü olarak tarifler. Ona göre kentsel dönüşümün baş aktörü kamu olmalı, süreçler kamu önderliğinde, toplumsal katılımı yürütülmelidir (Kıvırcık, 2010).

zemininin merkezi otorite tarafından çıkarılan torba yasalarla düzenlenmesi, proje yüklenicilerinin kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirebilecekleri tanımsız bir yasal zemin yaratmaktadır.

2.3. Aktörlerin İlişkileri

Fatih Belediyesinin katılımcı karar verme ortamını sağlayacak bir kent konseyi kurma girişimi, dönüşümü meşrulaştırmak için kurgulanan bir yanılsama olarak kalır. Şahin’in sözleriyle: “Orada müthiş bir tiyatro oynandı. Kendilerinin seçtiği organları tanıttılar. Halk temsilcilerini dağıttılar, bir güzel de basın için bizimle fotoğraflar çektiler. Böylece ‘projelerimizi katılımcı yapıyoruz’ görüntüsü vermek ve kendilerine meşru zemin hazırlamak için sivil toplumu figüran olarak kullandılar”

ekonomik değerlerinin artacağına altını çizerek “ekonomik değer” odaklı bir sistem yarattıklarını belirtir (Kentsel Dönüşüm, 2010).

Projelendirme sürecinde mahallelinin ve yüklenicinin ilişkiler konusunda farklı deneyimler yaşadığı söylenebilir. Yüklenici firmanın yeterli gördüğü katılım süreci, mahalle sakinleri tarafından yetersiz ve samimiyetsiz olarak algılanmıştır. Mahallelilerin, yaşadıkları çevre ile ilgili karar süreçlerine müdahil olabilmeleri bir kent hakkıdır. Fener – Balat Kentsel Yenileme sürecinde yerel ve merkezi yönetimler tarafından korunması gereken bu hakkın çiğnendiği, vatandaşla devletin gözetiminde yürütülmesi gereken müzakerelerin özel bir yüklenici firmaya devredildiği görülmektedir.

2.4. Kentsel Muhalefet

Fener – Balat Kentsel Yenileme sürecinde bölge sakinleri dernekleşerek sistemli bir kentsel mücadele ortaya koyarlar. FEBAYDER, yenileme sürecindeki kentsel muhalefeti organize eden en önemli organdır. Mahalleli, dernekleşme sürecinde İstanbul’da uygulanmakta olan diğer dönüşüm projeleri hakkında bilinçlendirilir ve kent hakkı savunucuları tarafından yönlendirilir. Acar’ın sözleriyle: “Halk kendi iradesiyle istedi ve hızlıca girişim gösterdik. Çiğdem (Şahin) Hanım öncü olarak mücadeleye büyük katkı sağlamıştır. O tecrübeli ve bilgi sahibi olduğu ve biz de mahalleliyi tanıdığımız için insanların görüşmesi adına güzel bir ortam sağlandı ve güzel bir ekip ortaya çıktı. Bu ekip ‘Evime Dokunma’yı çıkardı. ‘Evime Dokunma’ hareketi Türkiye’nin her yerinde ‘İş Yerime Dokunma’, ‘Okuluma Dokunma’ gibi hareketlere öncü oldu. Gerçekten çok mücadelelerden geçtik. Tecrübe edindik. Tabii diğer derneklerden de yardım aldık. Tarla başı Derneği, Tozkoparan Derneği gibi. Herkes dayanışma içindeydi. Çünkü herkes evini kaybetme durumundaydı” (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022).

Bilinç ve deneyimle gelişen, dayanışma ve ortak irade sağlanan toplumsal mücadeleler daha etkindir (Castells, 2020, s.198). Fener – Balat örneğinde olduğu gibi, mahalle derneklerinde konunun yetkin

“FENER – BALAT SÜRECİNİN, DİĞER ÖRNEKLERİN AKSİNE BAŞARIYLA SONUÇLANMASININ EN ÖNEMLİ SEBEPLERİ HIZLICA DERNEKLEŞİLMESİ, YÜKLENİCİ FIRMA VE BELEDİYE İLE YAPILACAK GÖRÜŞMELERİN BİREYSEL DEĞİL BİLİNÇLİ BİR TEMSİLCİ EKİP TARAFINDAN YÜRÜTÜLMESİ; DOLAYISIYLA BASKI-RIZA PRATİKLERİNİN UYGULANAMAMASI, BASINLA İLİŞKİLERİN VE HUKUKİ SÜREÇLERİN İYİ YÖNETİLMESİ VE MAHALLELİNİN ORTAK İRADE ORTAYA KOYMASIDIR”

Kıvırcık’ın sözleri, Fener – Balat Yenileme projesinin muğlak uygulama süreçleriyle çelişmektedir. Proje sürecinde mahalleli karar alma süreçlerinden dışlanmış, sürecin kanuni zemini şaibeli. Sakinlerin tapulu mülkleri, kendilerinden habersiz ihaleye açılmıştır. Dönüşüm sonrası mülkiyet yapısının tamamen değiştirilerek bölgenin üst gelir grubu için yeniden düzenlenmesi hedeflenir. Dolayısıyla projenin hizmet ettiği kitle kuşaklar boyu orada yaşamış mahalleli değil, büyük sermayedir. Bu noktada yaratıcı yıkımın fiziksel çevreyle birlikte sosyal dokuyu da hedef aldığı söylenebilir. Dönüşümün hukuki

(kişisel görüşme, 17 Nisan 2022). Acar da benzer şekilde, belediye bünyesinde kurulan kent konseyinde söz haklarının olmadığını vurgulayarak, belediyenin süreci gizlilik ve muğlaklıkla yürüttüğünü, sivil toplum temsilcilerinin toplantılara çağırılmadığını, halkın projeye dâhil olamadığını aktarır (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022).

Kıvırcık ise, sürecin katılımcı olduğu görüşündedir. Tasarım süreci ile ilgili kamunun bilgilendirildiğini, birçok üniversite ve danışmanlar ile ortak çalışıldığını, avan projenin toplumla paylaşıldığını ve gelen görüşler doğrultusunda tadilatlar yapıldığını aktarır; proje sonrası konutların

SOLDA FEBAYDER öncülüğünde yapılan kentsel muhalefet (Fener-Balat dönüşümünde..., 2014). (Görsel 3)

ALTTA "İkinci Balat", İstanbul (Bıçakçı, 2023). (Görsel 4)

isimlerinin aktif rol oynaması ve halkı yönlendirmesiyle birliktelik oluşturulması sürecin başarısında önemli olmuştur.

Şahin, mahallelinin belediye ile bireysel görüşmeler yapmamasının, bir temsilci kurulun görüşmeleri yürütmesinin önemine değinir (Bıçakçı, 2023). Dernek, Fatih ve Büyükşehir Belediyesi ve Bakanlar Kurulu kararına proje iptal davası, bölgeye dair imar planlarının iptal davası ve acele kamulaştırma kararına karşı davalar açar ve kazanır (Ç. Şahin, kişisel görüşme, 17 Nisan 2022). Mimarlar Odası da ayrıca dava açar ve kazanır, böylece proje iptal edilir. Daha sonra üst mahkemede yürütmeyi durdurma kararı reddedilse de süreç artık durdurulmuştur, geri dönüş ya da yeni bir proje teşebbüsü olmaz. Bu bağlamda, hukuken kent ve konut hakkının korunabilmesi açısından değerli bir sonuç elde edilmiştir.

Proje süresince birçok hak ihlalinin yapıldığı aktarılır. Şahin, mahallelinin bilgi edinme, barınma ve yaşama hakkı gibi insan haklarının ihlal edildiğini, insanlara yanlış bilgi verildiğini ya da hiç bilgi verilmediğini, şiddet ve taciz uygulandığını, elektrik ve sularının kesildiğini, hile yoluyla sözleşmeler imzalandığını, dava açma haklarının engellendiğini belirtir (kişisel görüşme, 17 Nisan 2022).

Acar'a göre, mahalle örgütlenmesinin elde ettiği, mahalle ve kent açısından olumlu sonuçlar güç birliği ve dayanışmayla elde edilmiştir (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022). Mahalleliye haklarının nasıl savunulacağını anlatılması, mahallelinin diğer dönüşüm süreçlerinin mağdurlarıyla bir araya gelmesi, yurt dışından ve Türkiye'den mücadelele örneklerinin paylaşılmasının yanı sıra toplu dilekçe ile toplu irade beyanı, sokak mücadeleleri, hukuki

mücadeleler, basın iletişimi, internet yoluyla halkın bilgilendirilmesi de direnişte etkili olur (Ç. Şahin, kişisel görüşme, 17 Nisan 2022).

2.5. Proje Sonucu

Fener – Balat Kentsel Yenileme sürecinde mahallelinin kurduğu dernek, başarılı bir kentsel direniş örneği vererek hukuki mücadeleyi kazanır ve Fener – Balat'ı yıkımdan kurtarır. Tarlabası ve Sulukule Kentsel Dönüşüm Projeleri ile eş zamanlı ilerleyen Fener – Balat sürecinin, diğer örneklerin aksine başarıyla sonuçlanmasının en önemli sebepleri hızlıca dernekleşilmesi, yüklenici firma ve Belediye ile yapılacak görüşmelerin bireysel değil bilinçli bir temsilci ekip tarafından yürütülmesi dolayısıyla baskı-rıza pratiklerinin uygulanamaması, basınla ilişkilerin ve hukuki süreçlerin iyi yönetilmesi ve mahallelinin ortak irade ortaya koymasındır (Bıçakçı, 2023).

Fener – Balat Kentsel Yenileme sürecinde mücadelenin bölgenin fiziksel, sosyal ve tarihsel değerlerini iyi anlatarak, -kendi nitelendirmeleriyle- sürecin "manevi yönüne değinerek" kurgulanması, sonucun mahallelinin lehine olmasını sağlamıştır (H. Acar, kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022). Mücadele, diğer kentsel dönüşüm süreçleri için önemli bir deneyim olur.

Öte yandan, son yıllarda bölgenin turistik potansiyelinin ortaya çıkmasıyla kiralara yükseldiği ve yeni iş olanaklarının doğduğu gözlenmektedir. Mutenalaşma ile birlikte gelen bu değişim, Acar'a göre, Balat'ın mahalle kültürüne ve sokak

dokusuna zarar vermektedir (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022). Hukuki süreç kazanılmış olsa da bölgenin proje sonrası mutenalaşma süreciyle yaşadığı demografik, sosyo-kültürel ve sosyo-mekânsal dönüşüm, mahallelinin yaşam kalitesinin düşmesine, kiralara yükselmesine ve barınma zorluğuna neden olur. Acar'ın sözleriyle: "Bir yerde böyle bir gelişim oluyorsa, o yer artık özelliğini kaybediyor. Şimdi Balat, Fener'in mahalle kültürü olarak hiçbir özelliği kalmadı. Cihangirleşme yolunda gidiyoruz. İnsanlar da kaçmaya başladı buradan" (kişisel görüşme, 21 Temmuz 2022).

Şahin, son yıllardaki sosyokültürel dönüşümle birlikte mahalle yaşamı dışında ikinci bir Fener - Balat yaşamının oluştuğuna dikkat çeker. Kafeler, butik oteller ve yeni iş yerlerinin açılmasıyla bölgenin mutenalaşma sürecine girdiğini söyleyen Şahin'e göre bu iki farklı demografinin bir arada yaşaması çok mümkün görünmemektedir (kişisel görüşme, 17 Nisan 2022).

Mutenalaşma sosyal ilişkileri yeniden biçimlendirir, yeni bir kent sınırı yaratarak mahallelinin mekânsal aidiyetine zarar verir ve yaşam alanlarına yabancılaşmalarına neden olur. Mutenalaşmayla değişen

ekonomik örüntüler, düşük gelirliilerin yaşamını zorlaştırarak alanı terk etmelerine neden olmaktadır. Nitekim Marcuse, terk etme ve mutenalaştırma kavramlarını ele alırken fiziksel değişimle oluşan iki sürecin de "kent ekonomisinde nüfusun iktisadi kutuplaşmasını arttıran değişimlerle" bağlantılı olduğunu aktarır (2021). Mutenalaşma, düşük gelir grubunun yer değiştirme baskısı hissettiği ve yüksek gelir grubunun mutenalaştırılan mahallelere yöneldiği bir döngü oluşturmaktadır (Marcuse, 2021, s.208). Bölge, fiziksel olarak kentsel dönüşüm süreciyle yaratıcı yıkıma uğratılmaya çalışılırken sosyal dokusunun da mutenalaşma süreçleriyle değişmeye başladığı söylenebilir.

3. Sonuç

Neoliberal kent mekânı üretim süreçlerinde merkezi-yerel yönetimler ve sermaye, yaratıcı yıkım yoluyla kentin fiziksel, sosyal, niceliksel ve niteliksel olarak sürekli yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Kâr odaklı kentsel dönüşüm süreçlerinde kent mekânı salt fiziki bir yapıya indirgenmekte; yıkım ve yeniden üretim müdahaleleri mahalle dokusuna, kentsel haklara ve yaşam biçimlerine yapılmaktadır. Kentsel mekanların

rant üzerinden biçimlenen dönüşüm haritasında, devlet destekli özel sermayenin ve kentin talepleri farklılaşır. Büyük sermaye, merkezi ve yerel yönetimler değişim değerine odaklanırken; yerinden edilen mahalleli gündelik hayat biçimini koruyabilme mücadelesi vermektedir (Bıçakçı, 2023).

Fener - Balat örneğinde, yıkım ve mülksüzleştirmelere karşı "yüksek harekete geçme düzeyi" (Castells, 2020) ile mücadele sergilenmiştir. Tablo 2'de Fener - Balat Kentsel Yenileme Projesi beş başlıkta değerlendirilmektedir. Fener - Balat'taki dönüşümün temel hedefi, mekânı yerel kullanıcılarından ziyade üst gelir grubu için yeniden organize ederek mülkiyet yapılarını yeniden tanımlamaktır. Burada mahallelinin birlikteliğinin yerelde kalmamasının, mücadelenin dini, siyasi ve etnik faktörler özelinde ayrışmadan tutarlılıkla sürdürülmesi önemlidir (Bıçakçı, 2023).

Projenin açıklanmasından itibaren dönüşümün olası sonuçlarını bilen aktörlerin sürece dâhil olarak hızlıca dernekleşmesi için yaptıkları girişim, mahalle halkının bilinçlenerek haklarını aramalarında ve yasal süreçlerin başarıyla yürütülmesinde önemli olmuştur. Bu örnek, Türkiye özelinde rant odaklı kentsel dönüşümüne direnebilme potansiyeli nedeniyle değerlidir. Tamamen yıkılarak yeniden üretilen diğer dönüşüm alanlarının aksine, neoliberal kentsel stratejiler karşısında mahalle örgütlenmesi etkin mücadele gösterebilmiştir. 2000'li yıllarda İstanbul başta olmak üzere deprem tehdidi altında olan çoğu Türkiye kenti için aciliyet taşıyan kentsel dönüşüm, yasaların rant odaklı ve mülkiyet hakkı aleyhine değiştirilmekte olduğu kaygan bir düzlemde ilerlemektedir. Örgütlü ve bilinçli bir dayanışmanın hak ihlallerine karşı en önemli mücadele hattını oluşturacağı böyle bir ortamda mahallelinin tutarlılık ve başarıyla yürüttüğü konut hakkı mücadelesiyle öne çıkan Fener - Balat, yakın gelecekte gerçekleşmesi muhtemel kentsel dönüşümlerin adil, kamu yararını ve kent hakkını gözetken süreçler olarak ilerleyebilmesi adına önemli bir deneyimdir.

Fener – Balat Kentsel Yenileme Projesi'nin Değerlendirmesi	
Tarihi, Coğrafi ve Kentsel Bağlam	▪ Kentin en eski tarihi merkezlerinden biri ▪ Kıyıya yakınlık ▪ Mahalle kültürü ▪ Mahallelinin yardımlaşma ve dayanışma ağlarının kuvvetli olması ▪ Mahallelinin duyduğu mekânsal aidiyet
Projelendirme Süreci	▪ Müdahale tarafından, şeffaf olmayan muğlak girişimlerin kurgulandığı bir süreç ▪ Mahallenin çöküntü bölgesi olduğuna dair proje meşrulaştırma söylemleri ve niteliksiz yapı stoğunun değiştirilmesinin öne sürülmesi ▪ Mahallelinin karar alma süreçlerine dahil edilmemesi ▪ Projenin sadece fiziksel çevrenin değil sosyal dokunun da değişimine yol açması
Aktörlerin İlişkileri	▪ Müdahale ve mücadele taraflarının proje sürecinde farklı deneyimlere sahip olması ▪ Müdahale tarafının kent konseyinde söz hakkının bulunmaması ve konseyin meşrulaştırma zemini olarak kullanılması ▪ Yerel ve merkezi yönetimlerin kentlinin kent hakkını gözeterek yürütmesi gereken bir süreci özel bir yüklenici firmaya devretmesi
Kentsel Muhalefet	▪ Hızlı bir şekilde dernek kurulması ve mahalle halkının bilinçlendirilmesi ▪ Bölge sakinlerinin ortak bir irade ortaya koyması ve sistemli bir mücadele süreci yürütmesi ▪ Dernek tarafından Fatih Belediyesi, Büyükşehir Belediyesi ve Bakanlar Kurulu kararına açılan proje iptal, imar planı iptal ve acele kamulaştırma kararına iptal davaları
Proje Sonucu	▪ Mahallelinin dayanışması ve güç birliği ile kurulan derneğin başarılı bir kentsel mücadele örneği göstermesi ve hukuki süreçlerin olumlu sonuçlanması ▪ Yüklenici firma ve belediye ile yapılacak olan görüşmelerin bireysel değil, bilinçli bir temsilci ekip tarafından yürütülmesinin mücadele tarafı için olumlu sonuçlar yaratması ▪ Mücadele sürecinin diğer kentsel dönüşüm süreçlerin ortaya çıkabilecek hak mağduriyetleri açısından olumlu bir deneyim alanı ortaya koyması ▪ Projenin kurgulanmasıyla birlikte bölgenin mutenalaştırma sürecine girmiş olması dolayısıyla mahalleli için avantajlı ve dezavantajlı durumların ortaya çıkması

Diğer yandan, projenin kamuoyuna açıklanmasıyla birlikte mahallelerin yatırımcıların odağı haline gelmesi ve kiralara artışı mutenalaşmayı tetikleyerek yeni, soyut bir kent sınırı yaratmıştır. Mutenalaştırma sürecinde mekânsal niteliklerin değişmesi, fiziksel yıkımdan öte sosyal ilişkilerin yeniden biçimlendiği bir yaratıcı yıkım düzlemi ortaya çıkarmıştır.

Kentsel dönüşüm süreçlerinde sosyal ve mekânsal sürdürülebilirlik, kent yönetimlerinin mekânsal üretimi yalnızca ekonomik kalkınma üzerinden kurgulamak yerine toplumsal dokuyu da göz önünde bulundurarak, katılımcı süreçlerle yere özgü çözümler geliştirmeleri ile mümkün olabilir. Kent mekânı tüm kentlilere aittir ve yeniden üretimi rant odaklı yıkımlarla değil kentlilerin katılım ve mutabakatıyla gerçekleşmelidir. ■

* Bu makale, İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Tarihi, Teorisi ve Eleştirisi Yüksek Lisans Programı'nda, Doç. Dr. Evren Aysev danışmanlığında yürütülen "Neoliberalizm Ekseninde Kentsel Müdahaleler ve Mücadele Deneyimleri: Fener-Balat ve Ayazma-Tepeüstü Örnekleri" başlıklı tez çalışmasının tartışma ve araştırma verileri kullanılarak üretilmiştir.

KAYNAKLAR

• Altınok, E. (2022). Dayanışma Ekonomileri ve Kooperatif Yaşam. *Tasarım Kültürü Dergisi, Arredamento*, 350, 50-54.

• Ay, D. (2019). Diverging Community Responses to State-led Urban Renewal in the Context of Recentralization of Planning Authority: An Analysis of Three Urban Renewal Projects in Turkey. *Habitat International*, 91. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.102028>

• Ay, D. ve Penpecioğlu, M. (2022). Dönüşümsüzlük ve Beklemek: Devlet Öncülüğündeki Kentsel Dönüşümün Kurumsal Darboğazları ve Güvencesiz Mekânları. *İdealKent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 35 (13), 6-39.

• Aysev, E. (2013). *Kentsel Mekân Üretim Süreçlerinde Mimarın Rolü: İstanbul Örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

• Aysev, E. (2014). The Re-Production Of The Historical Center Of Istanbul In 2000's: A Critical Account On Two Projects in Fener-Balat. *METU JFA*, 37 (2), 163- 188.

• Bal, E. (2011). *Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

• Bıçakçı, C. (2023). *Neoliberalizm Ekseninde Kentsel Müdahaleler ve Mücadele Deneyimleri: Fener – Balat ve Ayazma – Tepeüstü Örnekleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

• Castells, M. (2020). *Kent, Sınıf, İktidar* (A. Türkün, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

• Dinler, M. ve Şahin Güçhan, N. (2016). Fener ve Balat'ın Dönüşümü Üzerine: Üç Vizyon / Üç Dönem / Üç Ayrı "Korumu" Anlayışı. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 14, 223-245.

• Fener-Balat dönüşümünde kamu yararı yok, proje iptal (2014, 28 Mart) <https://sendika.org/2014/03/fener-balat-donusumunde-kamu-yarari-yok-proje-iptal-178822>

• Geniş, Ş. (Der.). (2020). *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan*. İstanbul: Nika Yayınları.

• Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 22-44. <https://www.jstor.org/stable/25097888>

• Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

• Harvey, D. (2019). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru* (A.D. Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

• Harvey, D. (2020). *Umut Mekânları* (Z. Gambetti, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

• HF Mimarlık/Fatih Sönmez Architecture, Fener Balat Yenileme Projesi. 19 Aralık 2023 tarihinde <https://www.hfmimarlik.com/fener-balat-yenileme-projesi/> adresinden erişildi.

• *Kentsel Dönüşüm Kentlerin Yeni Gündemidir*. (2010, 2 Ekim). <http://mimdap.org/2010/10/kentsel-donuthum-kentlerin-yeni-gundemidir/>

• Kuyucu, T. ve Ünsal, Ü. (2011). Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş. D. Göktürk, L. Soysal ve İ. Türel (Ed.). *İstanbul Nereye?* içinde (ss. 85-106). İstanbul: Metis Yayınları.

• Kuyucu, T. (2022). The Great Failure: The Roles of Institutional Conflict and Social Movements in the Failure of Regeneration Initiatives in Istanbul. *Urban Affairs Review*, 58 (1), 129-163. <https://doi.org/10.1177/1078087420957736>

• Lefebvre, H. (2018). Şehir Hakkı (İ. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

• Lehrer, U. and Laidley, J. (2008) Old mega-projects newly packaged? Waterfront redevelopment in Toronto. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (4), 786-803.

• Marcuse, P. (2021). Terk Etme, Mutenalaştırma ve Yerinden Etme: New York City'deki Mekanizmalar. N. Smith ve P. Williams (Ed.). *Kentin Mutenalaştırılması* içinde (ss. 207-237). İstanbul: Yordam Kitap.

• Mega İstanbul, <http://megaprojeleristanbul.com>.

• Mitchell, D. (2020). *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi* (A. Çavdar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

• Özdemir, E. ve Eraydın, A. (2017). Fragmentation in Urban Movements: The Role of Urban Planning Processes. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(2). <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12516>

• Özdemir, E. (2022). Kentsel Toplumsal Hareketleri Birleştirici/Parçalayıcı Dinamikler: Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Karşı Yürütülen Muhalefet Üzerinden Bir İnceleme. E. Acara ve M. Penpecioğlu (Der.) *Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat* içinde (ss. 203-234). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

• Peck, J. ve Tickell, A. (2002). Neoliberalizing Space. *Antipode*, 34, 380-404. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00247>

• Penpecioğlu, M., (2016). Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler. T. Bora (Der.) *İnşaat Ya Resulullah* içinde (ss.62-73). İstanbul: Birikim Yayınları.

• Penpecioğlu, M., Bayırbağ, M. K. ve Schindler, S. (2022). Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Türkiye'de Neoliberal Kentsel Dönüşümün Çoklu Sosyo-Politik Örüntüleri ve Ankara Örneği. E. Acara ve M. Penpecioğlu (Der.) *Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat* içinde (ss. 167-202). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

• Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. N.Y.: Harper Brothers.

• Theodore, N., Peck, J. ve Brenner, N. (2012). Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasanın Egemenliği (Ş. Geniş, Çev.). *İdealKent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 7, 21-37.

SOL ÜSTTE Mahalledeki emlakçılar ve satılık ilanlarından örnekler, Balat (Bıçakçı, 2023). (Görsel 5 ve 6)

ÜSTTE Fener – Balat Kentsel Yenileme Projesi'nin Değerlendirmesi (Tablo 2)